

V. VITKAUSKAS

TARMĖS FAKTŲ ISTORIŠKUMO KLAUSIMU

Apie mūsų šnektų paveldėtos leksikos klausimus, išlaikytus senesnius faktus ir jų pateikimą žodynuose rašyta LKK XXVI 13–18. Nurodyta, kad visi vienu pjūviu vertinami šiuo metu vartojami šnektų faktai gali iškraipyti žodžio istoriją, geografiją, todėl gali netgi klaidinti visus lietuvių kalbos tyrėjus.

1. Iš bendrinės kalbos pastaraisiais laikais į tarmes plūste plūsta daug žodžių, kurių net fonetika ten nepakeičiama. Vienas iš tokių yra veiksmazodis *ruoštis*, kuris beveik visuose žemaičiuose tariamas *rúoš't'i's* dūn. / *rúoš't'êis* don. (pagal visų lietuvių pomėgį naujai iš raštų kalbos ateinančių žodžių pakeičiama priegaidė, apie tai plačiau žr. Būga RR III 789). S. Karaliūno, matyt, iš LKŽ XI 974 pateiktų Kulių, Luokės faktų be pažymų *ruoštis*, teigiama, kad *rúošia* (kartu su daugeliu kitų tikrų tvirtagalės šaknies veiksmazodžių) „gerai galima paaiškinti vokalizmo *uo* veiksmazodžių akūtinę intonaciją, kurią turi iš ide. prokalbės paveldėti ilgumai ir kuri yra vyraujanti šių formų šaknies priegaidė“¹. Iš seno paveldėtas veiksmazodis *ruošti* turi tvirtagalę priegaidę, ir apie tvirtapradės priegaidės senumą ir vyravimą negali būti ir kalbos. Jei tai būtų senas žodis, tai tartų *rúš't'i's* / *róuš't'êis*!

Panašiai yra ir su ten pat pateikta forma *púošia*, cituojama, matyt, iš LKŽ X 859 pateiktų faktų Akm, Mžk ir kt.; Akmėnėje dabar yra *ęšepúošęšę*, šiuo metu dažnai skambanti taip pat ir Mažeikių *nùpúošę* (girdėta ir 1989 metų vasarą). Tai gali būti ir naujybės (dūnininkų tik ir tėra *pasipúošis* Krš, Užv, Grd, Krtv, ir t. t.; senesnė buvusi lytis *pasepô.išt'ę* Trš, Vn, Grd, Pvn, plg. dar DūnŽ 286 ir kitur). *Puoštis* tvirtapradė priegaidė ten visai nauja ir nelygintina su paveldėtais iš senovės faktais.

2. Paribinės šnektos dabar dažnai prisigaudo žodžių su skirtinga, bet nepakeista fonetika. Pvz., iš aukštaičių *pagúoda* paribiniai žemaičiai apie Kuršėnus, Týtuvėnus, Rasėinius irgi taria *pagúoda* (bet *gú's't'i's* „guostis“). Laikyti tai forma *pagóda* (S. Karaliūnas ir kt.) niekaip negalima.

3. Latvių skolinių *uo* lietuvių šnektose paprastai išlieka nepakitęs (ypač žemaičiuose). Tai apskritai rodo neseną atsiradimą ir senomis formomis nereiktų laikyti:

¹ Karaliūnas S. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. V., 1987, p. 206.

žem. *gúoc* „garbė“ Akm, Krš, Pp, *gūod'í.nks* „garbingas Klk, Vap, Pp, *guōdinks* Krš, *paguoduōn'i* „garbė“ Krš su žem. *gú·dž'uoti* || *gōudž'úot'ę*, be abejo, neturi jokio ryšio².

4. Formų *mun-*, *kamun-*, *num-* atsiradimas žemaičių šnektose kelia įvairių hipotezių, reiškiamą visokių nuomonių, ieškoma naujų faktų. Štai A. Rosinas iš savo Šaukėnų šnektos pateikė tokį fonetinio, dėsningo *mun-* < *man-* paremiantį faktą: fonetinį *mun* < *man* ir kitų tokių atvejų dėsningumą „patvirtina kad ir Šaukėnų šnektos žodžio *náms* „namas“ netiesioginių linksnių formos su išlaikytu kirčiuotu *-a-*: daugiskaitos visų linksnių formos turi *-u-*, atsiradusį iš *-a-* N–N nekirčiuotoje pozicijoje“³.

Nesigilinant dabar dėl šio pakitimo dėsningumo, t. y. fonetinio dėsnio *a > u*, *o* priebalsių *m*, *n* aplinkoje (nors daugelis žemaičių „neverčia“, išlaiko sveikus dvigarsius *am*, *an*, *em*, *en* viename skiemenyje, o taria *mun-*, *num-*; todėl svarstyta, ar naujai apibrėžtas dėsnis apskritai tada įmanomas fonetikos istorijos požiūriu?⁴). Dėl to dalyko reiktų štai ką pasakyti. Šaukėnų ir kai kurių kitų dūnininkų (pietų žemaičių) *ná.ms* yra visai naujas faktas (5 km nuo Šaukėnų esančiame Pāšilėnų k. net 1987 metais girdėtas *nō.ms oš kal'n'ō.ka*, visai netolimame Vidsodyje, Šaukėnų parapijos filijoje, tik *nō.ms*, *nō.ma* ir t. t. (žr. dar DūnŽ 222–223). Kuršėnuose (į rytus apie Dirvónėnus, jau yra *núms*), Kūrtuvėnuose, Šaukėnuose nuo seno buvo vartojama tikta daugiskaitos forma *nūmā* / *numā*, tai dar šio straipsnio autorius atsimena iš savo gyvenimo istorijos. Be to, reikia neužmiršti ir to fakto, kad Šaukėnų šnektą per pastaruosius trisdešimt ar keturiasdešimt metų yra padariusi didžiulį šuolį nuo varniškių šnektos į raseiniškių⁵: čia dabar beveik negalima išgirsti sakant žodžių, kur *am*, *an* > *um*, *un* arba *em*, *en* > *im*, *in* (tik patys seniausi žmonės prisimena tėvus taip tarus ar pasako tuose žodžiuose, kurių neturi bendrinė kalba ir aukštaičių šnektos (netolimos!), pvz.: *kunkuol'ī'n'ī* „kukulių sriuba“, nors *kankúols*, tik *pé.nclas*, *žaň.'c'inc*, *sá.m't'is*, *raň.kà*, *ká.nkin't'ī* ir t. t. Iš bendrinės kalbos pasiskolintas *ná.ms* ir negalėjo tokioje inovacijų paliestoje šnektose turėti pakeistą šaknies vokalizmą. Taigi net kiekvienas tarmių pavyzdys turi būti išnagrinėtas istoriškai, kitaip viskas gali būti tarsi iš anksto nutarta, aiškiai ir tvirtai nepagrindus formuluojama.

Šitaip iš tiesų esant, ryškiai rodo toks pavyzdys: viename straipsnyje imamas Šiaulių raj. kaimo pavadinimas *Numšiai*, Šiaulių raj. upės vardas *Numikė* ir sakoma,

² Plg. Karaliūnas S. Min. veik. P. 45–46.

³ Rosinas A. Baltų kalbų įvardis. V., 1989. P. 174.

⁴ Žr. apie tai kitaip: Vitkauskas V. Balsių *a* ir *u* kaita kai kurių žodžių šaknyse // Tarptautinė baltistų konferencija. V., 1985. P. 117.

⁵ Apie tai niekur nerašoma, nors 1950 m. M. Jarutyte diplominiame darbe „Šaukėnų tarmė“ jau buvo rašiusi, visur nurodinėjusi. Tuo yra įsitikinęs ir šio rašinio autorius.

kad „balsio *a* vartimo į *u* atvejų tarp priebalsių *m* ir *m*, *n* yra ir aukštaičių vietovardžiuose“⁶. Deja, *Numšiai* yra Raudėnų (šie yra žemaičių dūnininkų šnekta, bet patys *num's'ė* yra pirmas dūnininkų kaimas). *Numikė* (*nom'ėk'e*) teka per sudūninėjusį Bařtlaukės kaimą, ir net jokių aukštaitiškų pėdsakų nesama! Jei suklydo autorius, tai didelė redkolegija turėjo perspėti faktų nepritepti.

Taigi dabar tarminiais pavyzdžiais ką teigdami, turime juos išnagrinėti istoriškai, išaiškinti, ar taip seniai yra ten vartojama, ar tai kartais ne naujai atėję iš gretimų šnektų ar bendrinės kalbos dalykai su nedėsninga išrodančia fonetika ar kokiais kitais, nors tyrinėtojai svarbiais, jo nuomonę remiančiais duomenimis. Tarmių dabar beveik nebetiriame, net planų tokių neturime, tarpais užsimerkiame prieš dabartinę jų būklę (pvz., Šáukėnų, taip pat ir Tauragės, Rasėinių, Alytaūs, Siřno ir kitų, kur tradicinių tarmių atstovų sunku surasti, teikiami beveik pranykę dalykai). Daugelio vietų (minėtų ir nemintų) nemažas skaičius kalbos dalykų jau yra naujoviški, todėl visi tyrėjai, ką naujai teigdami, turi būti ypač akylai.

---

⁶ Grinaveckis V. Nemuno vardo tarminės formos // Mūsų kalba. 1988, Nr. 6 (142). P. 16. Ten pat minimų vietovardžių *Mumáičių*, *Mumėliškių*, *Mumšilio*, *Mumiškių* kaimų kilmė apskritai neišaiškinta ir nežinia, kas čia yra įvykę.